

Існують дві, на наш погляд, безпідставно категоричні точки зору щодо «справжньої» символіки, яка завжди є виходом за межі художнього аспекту твору [5, с. 145] та є обов'язково ексклюзивною [7, с. 52–53]. Уважаємо, що можна говорити про різні види символів: у першому випадку про типові складники ідіолекту, у другому – індивідуальні авторські символи. Особистість художника характеризує і набір символіки активного використання, і володіння літературною традицією, і ставлення до загального культурного фонду людства.

На нашу думку, дослідники помилково ототожнюють терміни «традиційні народні символи» і «архетипні символи». Стикаючись із певним національним ґрунтом, архетипний символ модифікується. Тривале існування й відтворюваність архетипних і традиційних символів пояснюється тим, що асоціативний комплекс, який супроводжує ці символи, модифікується. На думку М. Рубцова, модифікація символів у межах художньої культурної традиції рухається за одним із трьох напрямків: реінтеграції, реінтерпретації або псевдометаморфози [7, с. 123–125]. Реінтеграцію спостерігаємо, якщо протягом тривалого часу символ зберігається в майже незмінному вигляді (наприклад, образ Христа). Реінтерпретація – привносить у зміст образу новий сенс, зумовлений становленням нової картини світу. Можливі два типи реінтерпретації: асиміляція і контраст. Прикладом асимілятивних змін можуть бути модифікації символіки хреста, зразком контрастного протиставлення – свастика. Псевдометаморфоза – «реставрація» давнини, символів минулого, коли органічно оживає архаїчна або класична традиція й автоматично зливається з нашаруванням наступних епох. Зразком такої трансформації є художнє зображення часу (синтез Хроноса і Кроноса – римського Сатурна).

Якщо ми розглянемо не архетипні символи взагалі, а архетипи, які сприйняла, наприклад, українська культура, то можемо говорити здебільшого лише про модифікації архетипних символів.

Отже, взявши до уваги різні типи згаданих вище класифікацій, пропонуємо диференціювати такі різновиди символів: індивідуальні авторські символи та успадковані символи. Серед останніх диференціювати: егоцентричні трансформації символів архетипної природи, зумовлені особливостями ПМС (зауважимо, що архетипний символ у «чистому» вигляді може існувати лише «de jure»; «de facto» у конкретному творі ми завжди спостерігаємо модифікацію); народнопоетичні символи; міфологеми: слов'янського походження; іншого походження, у тому числі індивідуально авторські; християнську символіку.

Така класифікація, на наш погляд, не зменшує самотності й цінності будь-якої національної культури, але позбавить лінгвопоетику від застосування помилкових термінів-дублетів.

Літератури:

1. Дорошина Л. Національні архетипи та їх вербальна репрезентація в мовній картині світу Олександра Довженка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Лілія Федорівна Дорошина ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2014. – 20 с. – укр.
2. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова / С. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 245 с.
3. Кононенко В. Українство в словесній символіці / В. Кононенко // Мовознавство: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Х. : Око, 1996. – С. 229–231.
4. Кримський С. Архетипи української культури / С. Кримський // Вісник НАН України. – 1998. – № 7. – № 8. – С. 74–87.
5. Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Лосев. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.
6. Мойсієнко А. Символ як явище аперцепції (на матеріалі поезії Т.Г. Шевченка) / А. Мойсієнко // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 40–45.
7. Рубцов Н. Символ в искусстве и жизни / Н. Рубцов – М. : Наука, 1991. – 176 с.
8. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры. – М. : Прогресс. – С. 82–110.
9. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. Цивьян. – М. : Наука, 1990. – 207 с.
10. Юнг К. Проблемы души нашего времени / К. Юнг. – СПб.; М.; Х.; Минск : Питер 2002. – 352 с.

УДК 821.161.2 – 3

О. О. Литвин,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків

СИМВОЛІКА НОМЕНА ХРИЗАНТЕМА В МОВІ ПОВІСТІ УЛЯНИ КРАВЧЕНКО «ХРИЗАНТЕМИ»

У статті здійснено спробу аналізу семантичної структури слова «хризантема» у мові творів Уляни Кравченко, розглянуто процеси синтезу значень цієї лексеми, формування її символічної й образної структури, а також з'ясовано особливості ідіостилу письменниці.

Ключові слова: ідіостиль, символ, художній образ, художній текст, флорономени, номен «хризантема».

СИМВОЛИКА НОМЕНА ХРИЗАНТЕМА В ЯЗЫКОВОМ ТВОРЧЕСТВЕ ПОВЕСТИ УЛЯНЫ КРАВЧЕНКО

Сделана попытка анализа семантической структуры слова «хризантема» в языке повести Уляны Кравченко; рассмотрены процессы синтеза значений этой лексемы, формирования ее символической и образной структуры, а также выяснены особенности идиостиля писательницы.

Ключевые слова: идиоотиль, символ, художественный образ, художественный текст, флорономен, номен «хризантема».

SYMBOLISM OF THE NOMEN «CHRYSANTHEMUM» IN THE NOVEL «CHRYSANTHEMUM» BY ULYANA KRAVCHENKO

The problem of studying language units in terms of ethnic culture is relevant in modern linguistics. It was actualized in the works of the eminent scholars of the nineteenth century A. Afanasyev, A. Veselovsky, M. Kostomarov, A. Potebnya and has been continued in linguistic, folkloristic studies, scientific studies of ethnic psychology. General cultural mental space as a set of values, images, symbols, concepts of social conscience is reflected in artistic creation. Creating a work of art, the artist presents a model of reality, which, on the one hand, corresponds to reality, and on the other – is a reproduction of the author's world outlook.

Symbolic expression is a way of enrichment of Ukrainian speech. The study of individual author's symbolism is of particular importance because it is a reflection of the national, as well as individual linguistic view of the world.

The author made an attempt to analyze the semantic structure of the word «chrysanthemum» in the works of Ulyana Kravchenko. The article deals with the processes of synthesis of the meaning of this lexical item, its symbol- and image-structure formation. The features of the individual style of the writer have been defined.

Ulyana Kravchenko's linguistic view of the world is interesting and still unexplored. The writer's works are characterized by nomen of plants, including floral lexical items.

Ulyana Kravchenko's poetic style is an example of bright individual style. The writer revealed her knowledge of lexical wealth of the Ukrainian language in the story «Chrysanthemums».

Images of nomen chrysanthemum play an important compositional and semantic role that defines the unique style of Ulyana Kravchenko.

Recommended for a wide range of scientists, linguists, graduate researchers.

Keywords: symbol, word picture, literary text, nomen «chrysanthemum».

Проблема вивчення мовних одиниць з погляду етнокультури є актуальною в сучасній лінгвістиці. Вона була поставлена ще в працях видатних учених XIX століття О. Афанасьєва, О. Веселовського, М. Костомарова, О. Потебні і дістала продовження в лінгвістичних, фольклористичних дослідженнях, наукових студіях з етнопсихології. Загальнокультурний ментальний простір як сукупність значень, образів, символів, концептів суспільної свідомості знаходить відображення у художній творчості. Створюючи художній твір, митець представляє таку модель дійсності, яка, з одного боку, відповідає реальності, а з другого – є відтворенням авторського світогляду.

Індивідуально-авторське бачення світу відбивається в лексичних засобах номінації, у системі тропів, що виявляють асоціативні зв'язки на ментальному рівні мовної картини світу. В індивідуально-авторській картині світу наявні численні суб'єктивні зв'язки, що знаходять відображення у мовних образах того чи того явища. Саме цим і визначаються особливості ідіосилу письменника. Найбільш повно ці особливості відображені в тропях. Сьогодні спостерігається посилене зацікавлення тропами в межах художнього тексту. Це підтверджується значною кількістю робіт як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Тропи як важливі атрибути художнього мовлення в цілому та як елементи конкретного тексту є компонентами знакової системи, до якої належить художня література. У поетичному творі, де багатозначність і безліч інтерпретацій складають характерні відмінності художнього мовлення, слово набуває найтонших смислових нюансів, нових емоційно-оцінних конотацій. Мова художніх творів є втіленням, ілюстрацією як мовної картини світу, так і індивідуально-авторської. Художній текст закономірно відзеркалює процеси, характерні для певного періоду функціонування літературної мови. Саме тому опис окремих ідіосилів є необхідним складником загального дослідження історії національної художньої мови.

Одним із засобів збагачення українського художнього мовлення є символічне вживання слів. Особливого значення набувають дослідження індивідуально-авторської символіки художніх текстів, оскільки вона є відбитком загальнонаціональної, а також дає уявлення про індивідуальну мовну картину світу поетів.

Цікавим і малодослідженим на сьогодні є мовна картина світу Уляни Кравченко. Характерним для мови творів письменниці є номени рослин, зокрема й флоролексеми. У творах Уляни Кравченко описи внутрішнього психологічного стану людини викликають асоціації з символічними картинками природи, рослинного світу. Серед значної кількості слів, що називають рослини, бачимо номен *хризантема*, який до Уляни Кравченко рідко був предметом поетизації.

Письменниця оспівує і саму рослину, і назва рослини стає виразником певної ознаки (кольору, форми, запаху), і використовуються не як предмет поетичного змалювання, а як засіб демонстрації враження від іншого явища.

З огляду на зазначене, виникає потреба дослідити особливості вживання тропів з номеном *хризантема* в мові повісті «Хризантеми», яким властивий символічний контекст.

Уляна Кравченко (Юлія Шнайдер) видатний літератор Франкової доби. У літературі відомі її поетичні збірки «Prima vera», «На новий шлях», «В дорогу», «Проліски», «Лебедина пісня», «Шелести нам, барвіночку», повість «Хризантеми». Почуваючи, що її творча праця наближається до свого епілогу, письменниця пише свою останню повість «Хризантеми». Це не єдиний автобіографічний твір, але найбільший і найповніший, цікавий для літературознавців, істориків, психологів тим, що на широкому суспільно-побутовому тлі описано дитинство та юність письменниці. Повість Уляни Кравченко – це спогади про перші сімнадцять років життя письменниці. «Хризантеми» послужили їй нагодою описати рідний дім, перші дитячі враження, створити портрети батьків, показати три покоління свого роду на широкому тлі політичних, суспільних і національних відносин Галичини середини дев'ятнадцятого століття. Повість відтворює добу, у якій авторка прожила юнацькі роки, дає відбиток її власної духовності, поривів і переживань, висловлених здебільшого у вигляді ліричних вставок. Нестерпне почуття самотності – один із домінуючих мотивів творчості Уляни Кравченко. Порятунком від туги, від людських пересудів, від суспільних хиб авторка шукає у природі. Її захоплює величне царство лісів, дерев і квітів, «нев'алими хризантемами» заквітчала авторка і свій найбільший твір від першої до останньої сторінки.

Теорію символу досліджували О. Потебня, Л. Лосєв, Ю. Лотман, В. Чак, І. Грицик, Л. Дяченко, В. Калашник, О. Сімович, Л. Сиавицька.

Поняття «символ» посідає особливе місце у свідомості людини. Загальноновизнано, що символи є основою творення культурних цінностей. Тому, як зазначають культурологи, усі досягнення культури символічні, а не реалістичні. У сучасній науці символом називають річ, смисл, якої не є очевидним. Інша риса символу – він завжди виконує не тільки смислово, значеннєву функцію, він приховує в собі силу, активну віру в цей умовно виражений смисл.

Мовний знак стає символом, коли розширюється за межі простих співвідношень і набуває безліч складних асоціацій. Символ – це одиниця вторинної номінації. Символ визначають через співвіднесення з образом або вказують на образну його природу. Як і будь-який троп, символ базується на перенесенні значення, але для тропу таке перенесення може бути лише індивідуально-авторським. Як тропу, так і символу характерна асоціативність, у символі вона поринає в минуле. Троп характеризується наявністю авторських асоціацій, тому вони не завжди зрозумілі читачеві. Таким чином, «символ може бути тропом, але не всякий троп є символом» [5, с. 12].

Отже, символ – це знак, умовне позначення предмета, поняття або явища, значення якого живе в позасвідомих глибинах душі і пов'язує людей за типом розуміння себе і всесвіту.

У повісті «Хризантеми» Уляни Кравченко номінація «хризантема» представлена у словосполученнях: *сумні хризантеми, цвіт білих хризантем, біла хризантема, квітка-хризантема, пушиста хризантема, пушисто-кучерява корона цвіту, зів'яла хризантема*.

Своєрідної індивідуально-авторської символіки надає авторка цій квітці: *«Минають дні... Минає все, і цвіти, хоч живі, вмирають. Цвіти живі – а все дивлюся на них, як на те, що вмирає, краса минає... Чому дістаю від нього хризантеми? Чому цвіти хризантеми? Чи я вмерла? Цвіти, що завмирають, нехай служать умерлим! Цвіти дістаю – як символ любови, вони ж в'януть, говорять про нетривкість любови... Цвіти – символ смерті... Однак мовчанням і нетривкістю своєю мені цвіти дорогі... Живі, а вмирають... На струнких білах пушисто-кучеряві корони цвіту, гарні – та холодні... Хвилясті пелюстки вбиває мороз. Якоюсь легендою оповиті останні з останніх цвітів року. Сумні хризантеми, як сльози,*

як сердечний біль – за тим, радісне та найцінніше, за життям... У них передчуття та спокій смерті. У них завмерла краса... У їхній душі пуста піль, мертвота гайв... Їх досяг уже подих зими... Тривають сумні, але горді – як цвіти, останні з останніх...» [6, с. 162]. У наведеному контексті «хризантема» є символом любові, а також плінності часу того, що все минає і вмирає, а отже, в'яучи, квіти говорять про нетривкість любові і самого життя, цією нетривкістю вони і дорогі, бо дають змогу зрозуміти, що найцінніше – це життя. Отож «хризантема» символ любові, плінності і смерті. «**Цвіти хризантем** еднають світ живих зі світом померлих, творять якийсь третій світ, до якого шукаю дороги...» [6, с. 235].

А в наступній цитаті це вже символ постійності й вічності: «*Все минає, довго не триває. У душі з'являються нові проблими... Не в'януть тільки хризантеми*» [6, с. 232].

Хризантема символізує темні, ворожі сили, які роз'єднують. «*Подав мені – цвіт білих хризантем... Ті цвіти спізнені, сумні, смерті символ-емблема... Між нами стануть сили злі, ворожі, разом ми не підем... Чому? Чому все біла хризантема? А доля знає, кому й що подати вчас... Хвилює лан пушистих хризантем, а цвіти ті – сумна емблема... Разом ми не підем*» [6, с. 16]. Ось так передає письменниця сум і печаль за несдійсненням. А номен білий набуває негативної емоційної оцінки.

Уляна Кравченко добирає мовні засоби не тільки відповідно до змісту художнього твору, а й залежно від душевного стану: «*Останки зів'ялих хризантем із останніх букетів, що їх прислав мені ще з дороги, зі станції, нагадують похорон, цвинтар, і я не маю сили-відваги вичарувати-викликати мелодії*» [6, с. 187]. Отож, дивлячись на зав'ялі букети хризантем, які нагадують цвинтар, похорон, символ смутку та жалю і героїня не може працювати, писати музику.

Також хризантеми символізують давноминулі часи «*Були тоді цвіти хризантем, як зорі яскраві, а зорі були, як цвіти...*» [6, с. 187], «*І сьогодні, як і тоді, зі мною він – цвітуть хризантеми, сніги біліють...*» [6, с. 194]. Як бачимо, авторка ототожнює хризантеми зі своїми спогадами, думками, переживаннями, мріями: «*Усе під час музичних сеансів розцвітають хризантеми*» [6, с. 232].

Попри те, з якими сумними символами асоціюється хризантема у героїні твору, вона її зберігає як щось найкоштовніше, те що завжди з нею. «*Дивися, в моєму портфелі при мені є твоя світлина, і жмут волосся, і ця квітка – хризантема*» [6, с. 215].

Окрім того, хризантеми – особливі квіти для Уляни Кравченко, за словами коханого, вони подібні до неї. «*Букетик білих хризантем... «Сумні цвіти, подібні до тебе... – казав він». «Між блідістю цих осінніх цвітів і твоєю задумливістю є подібність»*» [6, с. 196]. Для розуміння специфіки художнього світу письменника велике значення має аналіз поетичних номінацій із значенням кольору. Кольороназви виступають різновидом символів. Як зазначив Л. Вітгенштейн: «Колір спонукає нас філософствувати» [3, с. 157]. У всі часи вчені працювали над розв'язанням проблеми символіки кольору. Білий колір в українському народному сприйманні, за В. Жайворонком, набув символу чистоти, сонячного світла, життя [2, с. 38]. У білому вбачають найвищі блага, душевність, красу; закріплені в словниковому складі мови словообрази із цим колорантом, як слушно зауважує Л. Ставицька, «увібрали глибину національної культури, психології, етики, а всі реалії, забарвлені у білий колір, виражають особливий погляд українця на світ, ціннісну орієнтацію у ньому» [4, с. 35].

Письменниця заквітчала нев'ялими хризантемами свій найбільший твір від початкового до кінцевого епізоду. У сцені прощання з матір'ю, рідним Миколаєвом, першим коханням авторка останній погляд дарує своїм улюбленим хризантемам: «*Не побачу восени в дзеркалі пучка хризантем, що все стояли на моєму столику, коли я писала... Сумні, білі цвіти... Мос перше невисловлене кохання... І вони – ті цвіти – все, як тіль, будуть зі мною...*» [6, с. 413].

Як бачимо, прикладом яскравої індивідуально-авторської мовної манери може слугувати поетичний стиль Уляни Кравченко. У повісті «Хризантеми» письменниця виявила знання лексичного багатства української мови. Досліджуючи символи у мові творів Уляни Кравченко, ми зможемо краще зрозуміти й осмислити грані таланту письменниці.

Образи-символи з номеном хризантема виконують важливу композиційну та змістову функцію, яка й визначає неповторний стиль Уляни Кравченко.

Література:

1. Пустова Ф. Д. Тропіка в художньому творі / Ф. Д. Пустова. – Донецьк, 1972. – 54 с.
2. Жайворонко В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонко. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жайворонко Н. В. Українська етнолінгвістика : Нариси: навч. посіб. для студ. вищ. нав. закл. / Н. В. Жайворонко – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Ставицька Л. «В болю білий колір». Ставицька Л. Культура слова / Л. Ставицька. – 1992. – Вип. 43. – С. 35–40.
5. Новикова М. Символика в художественном тексте : символика пространства / М. Новикова, И. Шама. – Запорожье : Вергил, 1996. – 231 с.
6. Уляна Кравченко. Хризантеми : Повість. – Чикаго : Видавництво Миколи Денисюка, 1961. – 328 с.

УДК 811.161.2'373: 82.09(477)

Т. Д. Ліщук,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ 'ЗОВНІШНІСТЬ ЛЮДИНИ' У КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті досліджується концепт 'зовнішність людини' на матеріалі творчості М. Стельмаха, В. Винниченка та Ю. Андруховича, що дозволило створити власну класифікацію зазначеного концепту і з'ясувати його місце в індивідуальному стилі письменників.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, зовнішність людини, ідіостиль.

СТРУКТУРА КОНЦЕПТА 'ВНЕШНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА' В КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье исследовался концепт 'внешность человека' на материале творчества М. Стельмаха, В. Винниченко и Ю. Андруховича, что позволило создать собственную классификацию указанного концепта и выяснить его место в индивидуальном стиле писателей.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, внешность человека, идиостиль.

THE STRUCTURE OF THE CONCEPT OF 'APPEARANCE OF THE PERSON' IN THE COGNITIVE LINGUISTICS

The article is devoted to defining the structure of the concept of 'appearance of the person' is based on the novels by M. Stelmakh, V. Vynnychenko and Y. Andrukhovych, that was chosen for the purpose of to compare display items linguistic picture of the world in a different historical period. To achieve the goal we foresee implementing such tasks: 1) to analyze